

Een ambachtelijk kunstenaar:

*frater Leo Disch, monnik van de Sint-Benedictusberg
in Mamelis/Vaals*

Peter Nissen

‘Een kunstenaar moet een vakman zijn en een vakman kan een kunstenaar zijn.’ Deze uitspraak kenmerkt de persoon en het werk van frater Leo Disch, monnik van de abdij Sint-Benedictusberg in Vaals. In ruim een halve eeuw monnikenleven ontwikkelde deze vakman zich tot veelzijdig kunstenaar, een die zich niettemin steeds benedictijns ambachtsman noemde.

Frater Leo Disch en ondergetekende van deze bijdrage verbleven bijna een halve eeuw geleden, in 1976, tezamen in het noviciaat van de abdij Sint-Benedictusberg in Vaals. Ik was postulant en frater Leo was in 1975, op de feestdag van Benedictus, tijdelijk geprotest. Hij is gebleven, ik was na een half jaar weer weg uit de abdij om een andere levensinvulling te zoeken.

Deo gratias

Frater Leo had de taak om zijn medenovicen 's morgens te wekken voor de metten: op gewone dagen om 4.30 uur en op zon- en feestdagen, als er meer nocturnen en lezingen waren en de metten daarom een half uur eerder begonnen, klopte hij om 4 uur aan onze deur. ‘Benedicamus Domino’ zei hij dan: laten we de Heer zegenen. En dan werd je geacht te antwoorden met ‘Deo gratias’, God zij dank. Dan zei Leo weer: ‘Laudetur Jesus Christus’ (geprezen zij Jezus Christus) en dan antwoordde de uit zijn slaap gewekte novice met ‘Amen’. ‘God zij dank’-zeggen tegen iemand die jou in het holst van de nacht uit je dromen komt wekken, dat scheidt een band voor het leven. Daarom vind ik het een voorrecht om iets te mogen schrijven over de begaafde ambachtelijke kunstenaar die er uit de verlegen en bescheiden novice is gegroeid.

In die tijd, een halve eeuw geleden, spraken wij elkaar nog als frère aan. De abdij van Vaals was in de jaren zestig, toen de andere drie Nederlandse benedictijnenabdijen een eigen congregatie vormden, tot de congregatie van Solesmes blijven behoren. Het Franse monastieke jargon bleef daar nog lang

Frater Leo Disch
bij de opening van de
fototentoonstelling
van Harry Heuts in
boekhandel Dominica-
nen, Maastricht, 2024.
© foto: Marianne
Lubrecht.

in zwang. Ik zal Leo nu maar frater noemen, met het Latijnse woord. Immers, het Latijn staat in de liturgie van Vaals hoog aangeschreven: het officie en de eucharistieviering worden er vrijwel volledig, tot zelfs de voorbeden in de mis, in die taal gehouden.

Het was onder meer die Latijnse liturgie die Leo (en mij) indertijd naar de Benedictusberg trok. Leo, op 7 juli 1954 geboren in Maastricht als zoon van de vicepresident van de arrondissementsrechtbank, is in 1973 als zeventienjarige in de abdij ingetreden. Daarvoor was hij vanaf 1968 leerling geweest aan de Katholieke Technische School in Voorhout, voordien de Bisschoppelijke Nijverheidsschool geheten en geleid door de Broeders van Onze Lieve Vrouw van Zeven Smarten, bij velen beter bekend als de Broeders van Amsterdam. Daar had Leo het algemene leerjaar gevolgd en de driejarige opleiding bouwtechniek voltooid. Daarna ging hij in Maastricht aan het werk als etaleur in de chique modezaak Maison Louis. Hij werd een regelmatige bezoeker van discotheken. Toen hij in een Maastrichtse discotheek, bij het drinken van een glas bier, getroffen werd door de aanblik van een achter de bar hangend kruisbeeld, wist hij: ik word geroepen. “Ik word monnik.”

Leo had bij de broeders in Voorhout in het internaat gewoond en was dus al enigszins vertrouwd met een vorm van kloosterleven. Maar van de abdij in Vaals had hij nog nooit gehoord, ofschoon hij later ontdekte dat zijn ouders al meer dan twintig jaar vrienden van de abdij waren. Gesprekken met een kapelaan in Maastricht zetten hem verder aan het denken. Het werd hem duidelijk: zijn verlangen ging uit naar het monastieke leven. Hij beklom de berg naar de abdij bij het gehucht Mamelis in Vaals.

Leermeesters

In 1978 legde Leo zijn plechtige geloften af. Vanaf het begin kon hij ook de ambachtelijke vaardigheden die hij bij de broeders in Voorhout had geleerd, in de abdij in praktijk brengen. Hij werkte in de timmerwerkplaats, waar meubels

Werkbril en beitels in het atelier van Leo Disch osv.
© foto: De Zeeuw.

Gedenkplaat voor de achttiende-eeuwse 'bokkenrijders' die onterecht werden terechtgesteld, ontworpen en vervaardigd door Leo Disch, Museum van Valkenburg (voormalig gemeentehuis).

werden gemaakt naar het ontwerp van dom Hans van der Laan. Geleidelijk werden alle kamers in de abdij van die meubels voorzien, ook de monnikscellen. Frater Leo's eerste werkstuk was een grote tafel die nog steeds in de kamer van het gastenkwartier staat en waar de gasten 's morgens aan ontbijten.

Behalve in de timmerwerkplaats werd frater Leo Disch ook al snel, twee jaar na zijn intrede, ingeschakeld bij de steenhouwerij. Dat werk bestond aanvankelijk vooral uit een klus die hij overnam van een van de oudere broeders, pater George Smeets: het hakken in steen van de namen van de 'weldoeners' in de crypte van de abdij zelf. Daar werden namelijk achter de achterwand de 'stichters' van de abdij begraven: mensen die financieel hebben bijgedragen aan de nieuwbouw van kerk, klokkentoren, crypte, atrium, spreekkamers en portiersloge. Die waren ontworpen door de wereldberoemde architect dom Hans van der Laan (1904-1991), die daartoe in 1956, toen zelf nog wonend in de Sint-Paulusabdij in Oosterhout, de opdracht had gekregen. In 1960 werd begonnen met de crypte en in 1968 was de kerk voltooid. In dat jaar verhuisde dom Van der Laan zelf vanuit de abdij in Oosterhout naar die in Vaals. Daar zette hij zijn werk als architect en vormgever voort.

Dom Van der Laan had ook het lettertype ontworpen voor de inscripties in de crypte van de abdij. Frater Leo werd zijn toegewijde leerling. Voor het lettertype is de theorie leidend over getalsverhoudingen in de gebouwde en bewoonde omgeving, die Van der Laan heeft ontwikkeld als docent in de cursus kerkelijke architectuur in het Kruithuis in 's-Hertogenbosch. Die cursus heeft aanleiding gegeven tot het ontstaan van de zogenaamde Bossche School

Letters en cijfers, keurmerk van frater Leo Disch. Bron: *Tekens*, 2016.

in de architectuur. Zijn theorie zette dom Van der Laan uiteen in gestencilde cursusdictaten. In 1960 verscheen bij uitgeverij Brill zijn boek *Le nombre plastique*, in 1967 vertaald als *Het plastisch getal. XV lessen over de grondslagen van de architectonische ordonnantie*. Naar het plastisch getal wordt de letter die hij ontwierp ook wel de plastische letter genoemd. Zij is gebaseerd op de kapitaal van het oude Romeinse schrift.

Voor de vormgeving van de letter was Van der Laan de leermeester van frater Leo, voor de uitvoering ervan, dus het hakken in steen, was dat de beeldhouwer Niel Steenbergen (1911-1997), woonachtig in Oosterhout. Die beeldhouwer kreeg zijn opleiding aan de Kunstnijverheidsschool van Tilburg en aan de academies van Antwerpen en Amsterdam. Hij volgde in Tilburg zijn eigen docent op en legde ook de grondslag voor de Vrije School voor Beeldende Kunsten, de latere Academie Sint Joost in Breda. Van hem leerde frater Leo in Oosterhout de techniek van het hakken in steen. Enkele bezoeken aan Niel Steenbergen, met wie hij altijd goed contact heeft gehouden, waren genoeg om frater Leo de kunst van het beitelen bij te brengen.

Letters in steen gehouwen

Behalve voor de eigen abdij kreeg frater Leo ook al snel opdrachten van elders voor het hakken van letters. Een van de eerste was die in 1980 voor een hoeksteen in het nieuwe gemeentehuis van het Brabantse Oirschot, een gebouw dat in de stijl van de Bossche School was ontworpen door twee architectenbureaus in 's-Hertogenbosch en Oirschot en tussen 1977 en 1981 werd gebouwd. 'Naar buiten steekt, dat in mij spreekt, wat in U woont, Gij d'andren toont,' zo luidt de tekst op deze hoeksteen, dichtregels van de toen in Oirschot wonende dichter, verteller en streektaalzanger Willem Iven.

In 1982 richtte de Technische Hogeschool (later Universiteit) Eindhoven een tentoonstelling in over het werk van dom Hans van der Laan, vooral over zijn letterontwerp: 'Letters in steen gehouwen'. Frater Leo hakte daarvoor de zesentwintig letters van het alfabet in hardstenen tegels van 28 bij 28 centimeter. De tegels kregen in 1984 een plek in de bestuurskamer van de hogeschool. De

Grafzerk van kardinaal Johannes Willebrands, gehouwen door Leo Disch, 2007, Sint Barbara, Utrecht.

Frater Leo Disch aan het werk in de Sint-Janskerkdraal in 's-Hertogenbosch, waar hij in een tekstbeitelde in een vloersteen bij wijze van hulde aan de aldaar begraven Jheronimus Bosch, 2016.

tentoonstelling in Eindhoven kreeg aandacht in de landelijke pers, onder meer in het cultureel supplement van de kwaliteitskrant NRC Handelsblad, en dat leidde tot een groeiend aantal opdrachten.

Het succes van de in steen gehouwen letters zit in twee beginselen die frater Leo zich onder de hoede van dom Van der Laan eigen maakte: soberheid en proportionaliteit. De soberheid uit zich in het gebruik van ruwe materialen en matte kleuren. Iedere opsmuk die niet functioneel is, wordt achterwege gelaten. 'Je haalt weg wat er niet moet zitten', aldus frater Leo in een interview. De letters kregen geen versiering, zij worden zelf tot ornament gemaakt. Dat laatste lukt door de juiste verhoudingen in acht te nemen: de regel van proportionaliteit. Die wordt bepaald door de ervaring van menselijke verhoudingen, die te maken hebben met de indeling van het menselijk lichaam (vier staat tot drie: het bovendeel is groter dan het benedendeel), de grootte van handen en voeten en het gezichtsveld. Het is, zo weet frater Leo, niet zozeer een kwestie van meten, maar eerder van aanvoelen. Dom Van der Laan onderscheidde acht verschillende kernverhoudingen in zijn theorie van het plastisch getal. Toch is het niet primair deze theorie die het werk van frater Leo aanstuurt. Het is eerder de intuïtie van ogen en handen, van zien en doen.

De twee genoemde beginselen sluiten naadloos aan bij de benedictijnse spiritualiteit. Het werk van frater Leo Disch vormt als het ware een ambachtelijke en artistieke expressie van de geest van het monastieke leven. Soberheid is immers iets wat ook van de levenshouding van een monnik wordt verwacht. De Regel van Benedictus vraagt het expliciet van de kellenaar en de abt (RB 31,1 en 64,9: beiden moeten *sobrius* zijn), maar het wordt impliciet van alle monniken verondersteld. Eigenlijk is alles in de Regel erop gericht het leven, maar ook de ruimte die de monnik omgeeft, te ontdoen van overbodige franje, van alles wat hem kan afleiden van waar het werkelijk om gaat: de dienst en

de lofprijzing van God. Lezen we maar wat in hoofdstuk 52 van de Regel over de bidplaats wordt gezegd: ‘De bidplaats moet zijn wat de naam zegt, en men mag er verder niets doen of opbergen.’ Het tweede artistieke beginsel, dat van de proportionaliteit, is in de Regel terug te vinden in de nadruk die Benedictus herhaaldelijk legt op de juiste maat waarmee alles dient te geschieden. De woorden *mensura* en *mensurate* komen maar liefst vijftien keer voor in de Regel. Met zijn werk laat frater Leo zien werkelijk een monnik-kunstenaar te zijn: de twee aspecten van zijn leven zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

De in steen gehouwen letters van frater Leo zijn inmiddels op vele plaatsen terug te vinden. Voor heel wat grafzerken op begraafplaatsen hakte hij de tekst, bijvoorbeeld in 2007 voor het graf van kardinaal Willebrands, die een jaar eerder overleed, en in 2021 voor dat van kardinaal Simonis, in 2020 overleden. Beide graven bevinden zich op het kerkhof Sint Barbara in Utrecht. Op de begraafplaats Sint-Lambertus in Veldhoven staat dan weer een indrukwekkend monument voor ‘voortijdig gestorven kinderen’ met een door frater Leo gehakte tekst.

Maar Leo hakte ook teksten voor naamplaatjes bij huisdeuren. Bij het geboortehuis van de Limburgse troubadour Sjef Diederer in Valkenburg hakte hij in 2009 een gevelsteen. Hij maakte gedenkstenen voor hotels in Maastricht (het tot hotel omgebouwde kruisherenklooster) en in Houthem-Sint Gerlach (Château St. Gerlach). Die laatste gedenksteen herinnert aan een bijeenkomst in het befaamde hotel van Camille Oostwegel van twaalf Europese bankpresidenten bij gelegenheid van de introductie van de euro in 2002. De plaquette in de Onze Lieve Vrouwebasiliek van Maastricht, de Sterre der Zee, die herinnert aan het bezoek van paus Johannes Paulus II aan die kerk in 1985, werd ook door frater Leo vervaardigd. Hij beitelde in 2007 de tekst op de grafzerk van graaf Floris I in de Sint-Adelbertabdij in Egmond. Voor de Sint-Janskerk in 's-Hertogenbosch hakte hij in 2016 een tekst voor een vloersteen die aan Jheronimus Bosch, de vijf eeuwen eerder overleden beroemde Bossche kunstenaar, herinnert. En hij maakte een inscriptie voor het TechniekHuys in Veldhoven met de tekst: ‘Hier zoekt men inzicht te verwerven in het wonder van het maken door te leren met hoofd, hart en handen.’ Het zou zijn eigen lijfspreuk kunnen zijn.

Een dimensie erbij

De in steen gehouwen letters zijn tweedimensionale kunstwerken. Al spoedig is frater Leo ook driedimensionaal werk gaan maken. Soms komt zijn oude kloosterambacht van timmerman hem daarbij van pas, bijvoorbeeld bij het vervaardigen van houten reliekkasten of tabernakels. Zo maakte hij de fraaie reliekkasten voor de stoffelijke resten van de kartuizer-martelaren van Roermond, bewaard in de kerk van de voormalige kartuis van Roermond. Ook voor de eigen abdij maakte hij reliekschrijnen en een reliekenkast. Voor de in 2000 in neo-romaanse stijl gebouwde kapel van het Onze Lieve Vrouwe Gasthuis in Amsterdam maakte hij dan weer een fraai houten kruis.

Leo Disch, *Borstbeeld van Antoon Coolen*, 1997, Romeinstraat, Deurne. Op de achtergrond huize De Romein, waarin Antoon Coolen enkele jaren woonde. Bron: Wikipedia.

Leo Disch, *Ambo*, abdij van Clervaux, Luxemburg. Bron: Tekens, 2016.

Maar het meeste werkte hij toch met steen en brons of met een combinatie van beide materialen. Een van zijn bekendste werken is de bronzen buste van de schrijver Antoon Coolen, in 1997, het honderdste geboortjaar van Coolen, geplaatst bij het huis De Romein in Deurne, waar Coolen in de jaren dertig heeft gewoond. Frater Leo vertelde bij de onthulling dat hij zich een beeld had gevormd van Antoon Coolen door een twaalfstal foto's van hem heel goed te bekijken:

Zij hielpen mij om een steeds beter inwendig beeld te krijgen van hoe het moest worden. Het was het beeld – in wording – dat nog niet bestond in werkelijkheid, maar wel vaag in mijn verbeelding. Het inwendig beeld, ontleend aan en opgeroepen door de indrukken. Bij het boetseren nam ik telkens afstand en ging dan weer verder; ik voegde er iets aan toe of nam iets weg, veranderde, verbeterde iets of maakte het ongedaan.

Zo ontstond het bronzen borstbeeld, dat volgens een zoon van Coolen heel treffend weergeeft wie zijn vader was.

Tal van andere bijzondere objecten van steen en/of brons hebben een plaats in de openbare ruimte gevonden. Voor het seminarie De Tiltenberg van het bisdom Haarlem in Vogelenzang maakte hij in 2007 een fontein met de vier evangelisten, en voor de benedictijnenabdij Saint-Maurice in het Luxemburgse Clervaux een fraaie ambo. Ook maakte hij wijwaterbekkens. Voorbeelden uit de vroegchristelijke kunst zijn daarbij steeds zijn inspiratiebron. Verder maakte

Leo Disch, *medaillon voor huwelijksjubileum en kruisbeeld op grafzerk*. Bron: Tekens, 2016.

frater Leo ook beelden en andere objecten voor particuliere opdrachtgevers, soms met een niet-religieuze beeldtaal. Zo bestaan er vogeldrinkbakken, seculiere gedenkschalen, gedachtenispenningen en vogelbeeldjes van zijn hand, om maar enkele voorbeelden te noemen.

Schilderen en tekenen behoren ook tot de werkwijzen van Leo Disch. Hij vervaardigde enkele iconen, waaronder twee drieluiken, een voor de zusters van de abdij van Roosenberg in Waasmunster (die abdij, inmiddels door de zusters verlaten, was ook door dom Van der Laan ontworpen) en een voor dom Nicolaas de Wolf, abt van Vaals in de periode 1965 tot 1996. Inmiddels is zijn medebroeder Max Slenter meer actief als iconenschilder in het atelier Theophanes, eveneens in de abdij gevestigd. In 2022 maakte frater Leo de tekeningen voor een boekje met paasverhalen van de in 2023 overleden Roermondse bisschop Harrie Smeets, *Getuigen van de Verrijzenis* getiteld. Een laatste werkvorm is ten slotte het uitvoeren van restauraties van beelden en monumentale objecten, bijvoorbeeld van het corpus van enkele wegkruisen in Zuid-Limburg.

Van hostiebakkerij tot kunstatelier

De abdij Sint-Benedictusberg verkreeg in de afgelopen decennia inkomsten uit verschillende ambachtelijke bezigheden: een hostiebakkerij, een kleermakerij voor paramenten, een boekbinderij. Enkele van die bezigheden moesten om uiteenlopende redenen beëindigd worden: een teruglopende vraag van klanten of het verdwijnen van de benodigde expertise. Zo werd ook de hostiebakkerij afgestoten. In de ruimte die daardoor vrijkwam, kon frater Leo Disch in 2004 een eigen atelier vestigen: de Steenhouwerij De Vier Gekroonden. Omdat zijn werkterrein inmiddels veel ruimer was geworden dan alleen de steenhouwerij,

Fr. Disch osb in zijn atelier.
© foto: R. Busing.

Frater Leo Disch bij de opening van de fototentoonstelling van Harry Heuts in de Charles Eyckzaal van Museum Valkenburg, 2023. Op de voorgrond twee beeldhouwwerken van frater Leo.

werd in 2015 de naam aangepast tot Kunstatelier De Vier Gekroonden. Dat atelier is genoemd naar vier heilige steenhouwers, de *Quattuor Coronati*, uit Pannonië afkomstig: Castorius, Claudius, Nicostratus en Symphorianus. Volgens de legende weigerden die steenhouwers om een beeld te hakken van de heidense god Aesculapius en werden ze daarom in het jaar 305 op last van keizer Diocletianus gemarteld en gedood.

Wie vanuit de abdij het atelier bezoekt, waant zich even in een andere wereld. Het is een kunstenaarsplek zoals de meesten van ons zich die zullen voorstellen. Overal zie je modellen, tekeningen en foto's van kunstwerken. Er staan werkbanken en er hangen gereedschappen en liften om de brokken steen mee te verplaatsen. Er is een kantoortje dat rommelig oogt, zoals bij een echte kunstenaar te verwachten is. In dat kantoor ontvangt frater Leo zijn klanten en opdrachtgevers. Daar staat de koffie of de thee klaar, daar kan ook een sigaartje gerookt worden en een glas wijn gedronken. De soberheid wordt er af en toe achterwege gelaten.

Het kunstatelier is nu voor de abdij een belangrijke bron van inkomsten geworden. Vrijwel al het werk van frater Leo wordt in opdracht gemaakt. De ambachtsman-kunstenaar houdt daarbij optimaal rekening met de wensen van de klant. Na gesprekken met de opdrachtgever maakt hij een ontwerp, liefst op ware grootte, en dat wordt weer besproken. Er bestaat zelfs een fraaie, kleurrijke brochure van het kunstatelier, ook beschikbaar in het Engels en Duits. De catalogus telt ruim zestig pagina's vol foto's met werk van frater Leo. Die afbeeldingen tonen de veelheid aan mogelijkheden. 'Niets is onmogelijk, alles kan. De klant is koning,' zo staat te lezen in de brochure van het kunstatelier. Voor vrij werk heeft frater Disch nauwelijks tijd. In het atelier werkt hij vrijwel iedere weekdag, 's morgens anderhalf uur tussen de eucharistieviering en de sext en 's middags twee-en-een-half uur tussen de noon en de

vespers. De deelname aan het officie blijft voor hem voorop staan. Daarvoor is hij per slot van rekening monnik geworden.

Frater Leo Disch is inmiddels in Nederland een bekendheid geworden. Verschillende media hebben aandacht besteed aan zijn werk. Frater Leo was in 2007 te zien in een van de afleveringen van de populaire serie Kloosterspecials die Leo Fijen voor de KRO maakte, met het gereedkomen van de grafsteen voor kardinaal Willebrands als aanleiding. In 2023, vijftig jaar na de intrede van frater Leo, was er aandacht voor hem in het veel bekeken televisieprogramma BinnensteBuiten, dat dagelijks op 'prime time' wordt uitgezonden. In 2016 werd, met de veertigste verjaardag van zijn professie in 2015 als aanleiding, een prachtig 'kijk- en leesboek' over zijn werk uitgegeven onder de titel *Tekens*. In 2021 volgde de Maastrichtse fotograaf Harry Heuts, oud-docent fotografie aan de kunstacade-

Leo Disch, *Fontein vier evangelisten*, 2007, Sint-Bonifatiusinstituut De Tiltenberg, Vogelenzang. Bron: *Tekens*, 2016.

Frater Leo Disch en fotograaf Harry Heuts in boekhandel Dominicanen, Maastricht, 2024. © foto: M. Lubrecht.

mie, frater Leo tijdens zijn werk. Daaruit ontstond een serie prachtige foto's, die in 2023 door de Stichting Zilveren Camera bekroond werd met de derde prijs in de categorie 'documentair nationaal'. De foto's werden, met andere bekroonde foto's, in dat jaar tentoongesteld in het Limburgs Museum in Venlo en, samen met werk van frater Leo en van dom Van der Laan, in de Charles Eyckzaal van Museum Valkenburg, en in het voorjaar van 2024 nog eens in de boekhandel Dominicanen in Maastricht.

In ruim een halve eeuw heeft de monnik Leo Disch zich van een vakman ontwikkeld tot een kunstenaar die tegelijk altijd vooral ambachtsman is gebleven. Zijn scheppende werk vormt een materiële uitdrukking van de benedictijnse spiritualiteit. In zijn soberheid en in het toepassen van de juiste maat brengt het lof aan de Schepper van alle dingen. Ik wens hem van harte toe dat hij zijn lofprijzing van de Heer op de Benedictusberg in Vaals nog vele jaren in goede gezondheid mag voortzetten.

Peter Nissen (°1957) is kerkhistoricus en theoloog en was tot zijn emeritaat hoogleraar Kerkgeschiedenis, Spiritualiteitsstudies en Oecumenica aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Hij is lid van de kernredactie van *De Kovel* en oblaat van de Sint-Willibrordsabdij in Doetinchem.

Bronnen

Behalve op gesprekken met frater Leo Disch, krantenartikelen, documentaires en websites is de informatie in dit artikel vooral ontleend aan het boek *Tekens. Een kijk- en leesboek over het werk van frater Leo Disch osb*, Abdij Sint Benedictusberg, Lemiers, 2016, en aan het artikel van frater Lambertus Moonen: 'Ora et labora. De monniken van de abdij St. Benedictusberg, 1951-2005', in: *Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal* 2005, blz. 137-304.

